

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 10 Sayı/Issue 24 Nisan/April 2021
Samsun-Türkiye/ Turkey

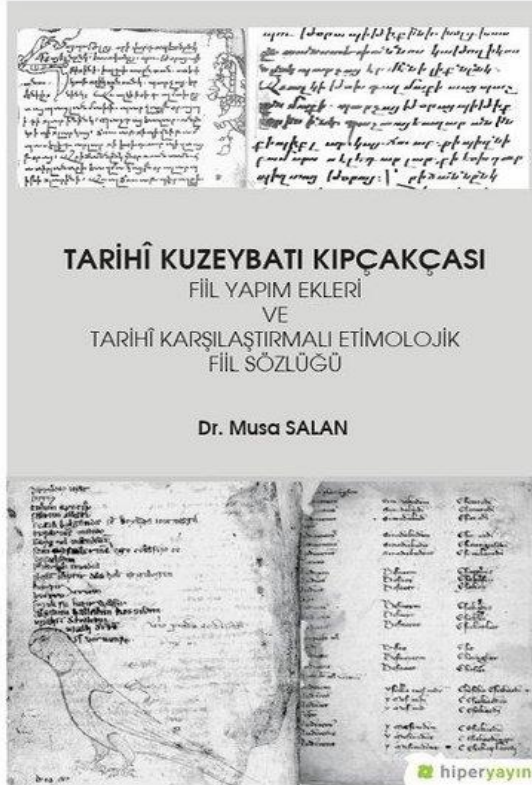
ISSN: 2147- 5490
www.dedekorkutdersisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut407>

Kitap Tanıtımı/ Book Review

Tarihî Kuzeybatı Kıpçakçası Fiil Yapım Ekleri ve Tarihi Karşılaştırmalı Etimolojik Fiil Sözlüğü

Salan, M. (2019). *Tarihî Kuzeybatı Kıpçakçası Fiil Yapım Ekleri ve Tarihi Karşılaştırmalı Etimolojik Fiil Sözlüğü*. İstanbul: Hiper Yayın. 640s.
ISBN: 978-605-281-607-3 e-ISBN: 978-605-281-605-9

Gülşah GÖDEK*
Yozgat Bozok Üniversitesi

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 16.03.2021
Kabul Tarihi: 14.03.2021
E-yayın Tarihi: 15.04.2021

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Arş. Gör.
Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi C Blok Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Yozgat-Türkiye.
Elmek: gulsah.godek@bozok.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/000000032614411X>

Türk dili, XI. yüzyıla değin tek kol hâlinde ilerleyişini ve gelişimini sürdürmüş, Türklerin İslamiyeti kabulü, siyasi ve sosyo-kültürel diğer etmenlerle birlikte XI. yüzyıldan sonra değişim sürecine girmiştir. Karahanlı Türkçesi dönemiyle ayrışmalar

Tarihî Kuzeybatı Kıpçakçası Fiil Yapım Ekleri ve
Tarihî Karşılaştırmalı Etimolojik Fiil Sözlüğü (Kitap Tanıtımı)

filizlenmeye başlamış; Türk dili Kuzey, Doğu ve Batı olarak ana kollara ayrılmıştır. Harezmi ve Kuman-Kıpçak grubu dilleri Kuzey kolunu temsil etmiş; Çağatay Türkçesi Doğu kolunu temsil etmiş; Eski Anadolu Türkçesi, Klasik Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi de Batı kolunu temsil etmiştir (Şahin, 2015). Caferoğlu'nun *Müşterek Orta Asya Türkçesi* biçiminde ifade ettiği dönem bitmiş, yerini ayrışmalarla birlikte lehçeler arası tabakalaşmanın arttığı bir zemine bırakmıştır (Caferoğlu, 1974: 97-101). Bu durum, dil-dışı sosyal ve coğrafi etkenlerin rol oynamasıyla ortaya çıkmışsa da sonuçlarının dilde gözlemlenmesiyle dönemler arası çizgiler belirginleşmiştir (Akar, 2010:17). Bahsi geçen Kuzey grubu tarihî Türk dillerinin doğu kanadında Harezmi Türkçesi yerini alırken batı kanadında da Kuman-Kıpçak Türkçesi yerini almıştır. Orta Türkçenin kuzeybatı yönüne işaret eden Kıpçak dili, Kuman-Kıpçak boylarının konuşma dilinin yansıtıldığı bir dönem olarak kabul görmektedir (Akar, 2018:218).

XVI. yüzyıla değin dil yadigârlarına rastlanılan tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi üç ayrı sahaya yayılarak varlığını sürdürmüştür. Tanıtım ve değerlendirmesini yapacağımız *Tarihî Kuzeybatı Kıpçakçası Fiil Yapım Ekleri ve Tarihî Karşılaştırmalı Etimolojik Fiil Sözlüğü* başlığını taşıyan bu eserde ise Suriye ve Mısır'da Kıpçak Türkçesiyle yazılan eserler inceleme alanının dışında bırakılmış; Codex Cumanicus ile Kırım'da Kıpçak Türkçesini benimsemiş olan Ermeni topluluğunun dili inceleme alanı olarak belirlenmiştir. Özeldir de dönemin fiil verilerinden yola çıkılarak bir sözlük oluşturulmaya çalışılmıştır. Eldeki çalışma, Dr. Musa Salan'ın 2010 yılında Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı'nda başladığı doktora öğreniminin 2016 yılında tamamlanmasıyla ortaya konan *Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı* başlıklı tez çalışmasının yazarının ifadesiyle revize edilip güçlendirilmiş biçimindedir (Salan, 2019: 9).

Söz konusu revizenin nedenini ise yazıldığı dönemdeki zaman darlığına, buna bağlı olarak gelişen stres unsurlarına ve yine yazıldığı dönemin yetkinlik seviyesine bağlayan Salan, çalışmasının *Ön Söz* kısmında bu gibi gerekçelerden dolayı güçlendirme yoluna gidilerek hataların giderilmeye çalışıldığını ifade etmektedir (Salan, 2019:9). Salan, yukarıda bahsi geçen doktora tezinde uygulamış olduğu araştırma yönteminin kullanım kolaylığı sağlayamadığını; bu durumun da çalışmanın hacmini artırması sebebiyle zorluklar doğurabildiğini ifade etmiş, tezini kitaplaştırma aşamasında yöntem değişikliğine gittiğini belirtmiştir. Salan, bahsi geçen doktora tezinde izlemiş olduğu yöntemde yabancı kaynaklardan alınan veriler için kaynak dile sadık kalınarak Türkçe tercümelerin verildiğini, bunun da hacmi epeyce artırdığı görüşündedir. Böylelikle, niteliği artırmak amacıyla kullanılan verilerin bir potada eritilmesi yoluna gitmiş, her bir fiil verisi için belirli anlamlarda karar kıldığını ifade etmiştir (Salan, 2019:9).

Ön Söz kısmında çalışmasına temel alt yapıyı teşkil eden başvuru kaynaklarını sıralamış, hemen ardı sıra *Giriş* bölümüyle birlikte *Kapsam ve Sınırlılıklardan, Yönteminden* bahsetmiştir. Salan, bu çalışmaya değin tarihî Kuzeybatı Kıpçakçası alanını teşkil eden *Codex Cumanicus* ve *Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi* dönemi eserleri üzerinde fiil yapım eklerini konu alan muhtelif çalışmaların evvelce yapılmış olduğunu ancak tarihî Kıpçak metinleri içinde aynı bölgede art zamanlı biçimde gerçekleştirilmiş tek ve bütüncül bir çalışmanın yer almadığını ifade etmiştir. Söz konusu çıkış noktasıyla bu iki Kıpçak alanının bugünkü Karay Türkçesiyle leksikal bağlantıyı da aydınlatacağı

görüşündedir (Salan, 2019:17). Bahsi geçen yakınlık derecesi, Türk lehçeleri çalışırlarınca daha evvel de dile getirilmiş bir husustur (Öner, 2013:23). Karaycaya Karadeniz-Hazar Bölgesi Kıpçak Lehçeleri grubunda yer veren Sırtı da Çağdaş Karay Türkçesinin, Karadeniz-Hazar bölgesindeki diğer Kıpçak lehçeleriyle söz varlığı bazında arkaik özelliklerle ayrıldığını aktarmıştır (Sırtı, 2019: 28).

*Kapsam ve Sınırlılık*da bölümler hakkında özet niteliğinde bilgiler verilmiş, ardı sıra *Yöntem* alt başlığıyla da çalışmada uygulanan yöntem açıklanmıştır. Salan, Ermeni alfabesinde /ç/, /k/, /t/ ve /t/ seslerinin nefesli varyantlarının olduğunu, bunların Ermeni Kıpçakçasıyla yazılmış metinlerde bir kurala bağlı olmaksızın kullanıldığını, bu alfabede /o/ ve /ü/’yü gösteren özel karakterler olmadığı için /a/ sesini gösteren **ayb (u)** harfinin /ä/ gibi okunabildiğini, bu durumun da çalışırlarca *translitere* etme ile *transkribe* etme arasında ayrılıklar yaratabildiğini belirtmiştir. Aynı yazılışa sahip sözcüklerin farklı görünümünün ortaya çıkmasının önüne geçebilmek adına çalışmasında *kısmî bir standardizasyona* gittiğini ifade etmiştir (Salan, 2019:21). Seslerin IPA’ya göre görünümleri tarihî Türk dillerinin farklı dönemleri baz alınarak -Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Harezmi-Altın Orda Türkçesi ve Memluk-Kıpçak Türkçesi- farklı çalışırların transkripsiyon tercihleri verilmiş, kısmî bir standardizasyon ortaya konmuştur.

Kitabın *İçindekiler* kısmında da belirlendiği üzere bu çalışma; **Ön Söz, Giriş, I. Bölüm, II. Bölüm, Kaynaklar ve Dizin** biçiminde bölümlenmiştir. **I. Bölüm, Fiil Yapım Ekleri ve Kategori Dışı Fiiller** başlığını taşımaktadır. Bu ana başlık kendi içinde 3 alt başlıkla bölümlenir:

- ❖ 1.1 İsimden Fiil Yapım Ekleri
- ❖ 1.2 Fiilden Fiil Yapım Ekleri
- ❖ 1.3 Kategori Dışında Tutulan Fiiller

İsimden Fiil Yapım Ekleri kısmında Kuzeybatı Kıpçak Türkçesi sahasında bu işlevi yerine getiren 20 farklı ek listelenmiş ve örneklendirilmiştir. *Fiilden Fiil Yapım Ekleri* kısmında da 9 alt başlık açılmıştır. İlki, 1.2.1 *Pekiştirici Ekler* adını taşır ve 7 farklı ekle tanıklanır. İkincisi, 1.2.2 *Ara Ekler* adını taşır ve 3 farklı ekle tanıklanır. Üçüncüsü, 1.2.3 *Gerçek Eyleme Yakınlık/Benzerlik Bildiren Ek* adını taşır ve 1 ekle tanıklanır. Dördüncüsü, 1.2.4 *Eylem İsteği Bildiren Ek* adını taşır ve 1 ekle tanıklanır. Beşincisi, 1.2.5 *Sıklık Çatı Ekleri* adını taşır ve 5 farklı ekle tanıklanır. Altıncısı, 1.2.6 *Edilgenlik Çatı Eki* adını taşır ve 1 ekle tanıklanır. Fakat bu kategoride dikkatlere sunulan detay, bahsi geçen edilgenlik eki -(X)l-’nin işlevi bakımından iki alt grupta incelenmiş olmasıdır: 1.2.6.1.1. *Tam Edilgenler* ve 1.2.6.1.2. *Yarı Edilgenler*. Salan, ilgili bahiste bu durumu “Birincisi, orijinal görevini sürdüren tam edilgenler; ikincisi ise edilgenlik dönüşlülük arasında kalan yarı edilgenlerdir.” diyerek açıklar (Salan, 2019:76). Yani buradan anlaşılmalıdır ki gelişen, değişen ve dönüşen dil bilgisi çalışmalarında dil birimlerinin yalnızca biçimsel yanı değil anlamsal yanı da artık önem kazanmıştır. Belli bir bağlam ve durum içinde dil birimlerinin anlam taşıyabildiği, salt biçimsel yanıyla değerlendirildiğinde bu değerlendirmenin eksik kalacağı düşüncesi zaten modern dil biliminin çıkış noktası olmuştur (Martinet, 1985:27). Hatta Salan, yine ilgili bahiste *Yarı Edilgenler* başlığı altında verdiği fiil örneklerini a) *Açıklayıcı Edilgenler* ve b) *Sahte Edilgenler* olarak ikiye ayırmıştır (Salan, 2019: 82, 84). Böylelikle çatı eklerinin yapım eki olmaktan çıktığı, işletim ekleri olarak rol üstlendiklerini; eylemin niteliklerini

artırıp özne-yüklem ilişkilerini biçimlendirdiklerini söylemek mümkündür (Üstünova, 2016:20). Yedinci alt başlık olan 1.2.7. *Dönüşlülük Çatı Eki 1* ek ile tanıklanmıştır. Salan, -(X)n- ekini Türk dili tarihi içinde kullanılabilirliği işlek bir ek olarak belirtmiştir. Bu eklinin hangi işlevde kullanıldığını tespit edebilmek için yine bağlama başvurmak gerektiğini ifade eder (Salan, 2019:86). Sekizinci alt başlık, 1.2.8. *İşteşlik Çatı Eki* adını taşır ve 1 ekle tanıklanır. Bu kategorinin alt başlıkları da a) *İşteş olan -(X)ş- fiilleri* ve b) *İşteş olmayan -(X)ş- fiilleri* olarak kendi içinde bölümlenmiştir. Salan, edilgenlik ve dönüşlülük eklerinde yaşanan karmaşıklığın burada da var olduğunu; anlam ayırt edici örnekleri saptamanın kaynak dillerden yapılan tercümelemlerle zorlaşabildiğini okuyucuya satır aralarında hissettirmektedir (Salan, 2019:106). İşteşlik bildiren -(X)ş- ekli fiilleri kendi içinde aa) *Eylemin birlikteliğini bildiren işteş fiiller* ve ab) *Eylemin karşılıklılığını bildiren işteş fiiller* olarak ayırmıştır. Bizce bu, hususi çatı bilgisi çalışmalarına dair pek çok eski çalışmada olmayan fakat burada değinilmesi bakımından işteş çatı kategorisine katkı sağlayan önemli bir detaydır. *Birliktelik* ve *karşılıklılık* bildiren fiiller açıktır. Ancak işteşliği ifade etmeyen fiillerde dil bilgisi çalışmalarında öteden beri bir karışıklık söz konusudur. *İşteşlik Çatı Eki* altındaki ikinci alt başlık olan b) *İşteş olmayan -(X)ş- fiilleri* kategorisinde çoğunlukla bu eki alıp kökle /gövdeyle bütünleşen ve anlamsal açıdan işteşliği taşımayan fiillere yer verilmiştir (Salan, 2019:109). Bu kısmı da kendi içinde bölümlenmeye giden Salan, *Pekiştirilmiş -(X)ş- fiilleri* ve *Geçişli -(X)ş- fiillerini* çalışması kapsamında sıralamıştır. Salan, işteşlik kategorisinin en başında şöyle bir detayı da okuyucuya sunmuştur: “-(X)ş-: +I ve +IA- fiili ile türetilmiş fiillere kimi zaman art zamanlı kimi zaman da bir isim tabanına eş zamanlı olarak gelmektedir (CC bollaş-, EK yanlaş- gibi). İkinci durum onların birleşik bir ek olduğunu düşündürse de parçalı örnekleri bunun aksini göstermektedir. Bu ek bütünleşmesi daha ziyade “oluş” anlamı ön planda ise görülmektedir; bununla birlikte bu anlam -ş-’siz de mümkündür.” (Salan, 2019:106). Bu ifadelerle, esasında yapan/kılan özne ile ilişkinin kurulmadığı eylemlerde var olan *oluşun* kimi zaman dönüşlülüğe yaklaştığı açıkça görülmektedir (Üstünova, 2016: 56). Çalışmada b) *İşteş olmayan -(X)ş fiilleri* başlığının ba) *Pekiştirilmiş -(X)ş- fiilleri* başlıklı alt maddesinde yer alan *ögütlüş-: kendini cezalandırmak* (KS, 1090); *tenlüş-: vücut bulmak, bedenlenmek* (DAK, 749; KS, 1413) vb. fiillerden yola çıkılarak buradaki {-IAş} ekli örneklerin dönüşlülüğe yaklaşan bir konumda olduğu söylenebilmektedir. Zira bu örnekler, *hesaplaş-, bekleş-, dertleş-* fiilleri gibi karşılıklılığı/ortaklaşılığı yansıtmamaktadır. Yahut yine ba) *Pekiştirilmiş -(X)ş- fiilleri* başlıklı alt maddede yer alan *yağuş-: yakışmak, üstünde güzel durmak* (KS, 1625); *azaş-: yolunu kaybetmek veya şaşırarak* (CC, 648) örneklerindeki{-ş} ekli bu fiillerin geldiği kökle /gövdeyle bütünleşerek fiilden fiil yapan yapım eki rolünü üstlendiği görülmektedir. Bu kategorideki diğer fiil örneklerine bakılarak *İşteş olmayan -(X)ş- fiilleri* başlığının yapım eklerinin sıralandığı başka bir kategoriye taşınması, çalışmaya katkı sunmak amacıyla önerilebilir düşüncelerimiz arasındadır.

Çalışmanın *Fiilden Fiil Yapım Ekleri* başlığının dokuzuncu ve son alt başlığı 1.2.9. *Ettirgen Çatı Ekleri* başlığıdır. Bu kategori, 5 farklı ekle tanıklanmıştır. Salan, ilgili eklerin Eski Türkçedeki durumlarına değinerek Kuzeybatı Kıpçak sahasındaki yani Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki görünümelerini örneklendirmiştir. Çalışmanın I. Bölüm’ünün son alt başlığı olan 1.3. *Kategori Dışında Tutulan Fiiller* kısmında iki Kıpçak sahasındaki basit fiil varlığını göstermek amacıyla 1.3.1. *Basit Fiiller* başlığıyla VC-, CV-, VCC-, CVC- dizilimli fiillere yer verilmiş, bunların

yanı sıra türemiş fiil görünümünde olan birleşik fiiller de 1.3.2. *Kaynaşmış Birleşik Fiiller* alt başlığıyla çalışmadaki yerini almıştır. Yine bu kategoride derlemde herhangi bir ek maddesine giremeyen fakat bununla birlikte basit olduğu da düşünülmeyen etimolojisi tartışmalı verilere 1.3.4. *Yapısı Kapalı Fiiller* adıyla yer verilmiştir (Salan, 2019:138). 1.3.5. *Moğolca Alıntı Fiiller* başlığıyla da hiç yapım eki almamış Moğolca fiil verilerine değinilmiştir (Salan, 2019: 142).

Çalışmanın **II. Bölüm** adını taşıyan kısmı özelde *Tarihî Karşılaştırma ve Etimoloji* başlığını taşır. Salan, bu bölümde I. Bölüm'de yer verdiği tüm fiilleri alfabetik düzen esas alınarak Eski Türkçe ile Orta Türkçenin diğer dönemleriyle karşılaştırmalı olarak yorumlamaya tâbi tutmuştur. Bu işi yaparken de oldukça geniş bir başvuru kaynağı listesini okuyucuyla paylaşır (Salan, 2019: 19-20). Söz konusu kaynakların pek çoğunun Türkiye Türkçesine tercümesinin henüz kazandırılmamış olduğu göz önüne alındığında yoğun bir çeviri ve uyarılama süreci aşamalarından geçilmiş olduğu öngörülmektedir. Bu sebeple çıktılara bakıldığında ortaya konan iş gücü son derece kıymetlidir.

Çalışmanın *Kaynaklar* adını taşıyan bölümünde başvuru alan, çalışmaya kaynaklık eden 165 farklı eserden yararlanıldığı tespit edilmiştir. *Dizin* kısmında ise bahsi geçen her fiil, mastar biçiminden yola çıkılarak aldığı her ekle birlikte ayrıca maddelendirilmiş ve sayfa numaralarıyla verilmiştir.

Bizce Salan'ın *Tarihî Kuzeybatı Kıpçakçası Fiil Yapım Ekleri ve Tarihî Karşılaştırmalı Etimolojik Fiil Sözlüğü* isimli çalışması hem Kuzeybatı Kıpçak Türkçesi sahasına hem de sözlükçülük çalışmalarına katkı sağlayabilecek nitelikte derli toplu bir çalışma olmuştur. Bu kazanım itibariyle Türk diline katkılarından dolayı Dr. Musa Salan'ı tebrik eder, başarılı çalışmalarının devamını dileriz.

Kaynaklar

- Akar, A. (2015). *Türk Dili Tarihi* (9 b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Caferoğlu, A. (1974). *Türk Dili Tarihi-II*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi.
- Martinet, A. (1985). *İşlevsel Genel Dilbilim* (1 b.). (B. Vardar, Çev.) Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Öner, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi* (2 b.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Sırtı, E. (2019). *Kıpçak Lehçelerinde Kök Fiiller (Tarihi-Karşılaştırmalı Söz Varlığı İncelemesi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Şahin, H. (2015). *Eski Anadolu Türkçesi* (4 b.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Üstünova, K. (2016). *Eylem İşletimi* (1 b.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.